

נר חנוכה לחייל ולמטייל

הרב יוסף צבי רימון

מאמר זה יסודו בשאלה: חיילים הנמצאים בשטח, וכן מטיילים – כיצד ידליקו נרות חנוכה?

כדי לברר שאלה זו, יש לבחון את הצורך ב'בית' עבור הדלקת נרות חנוכה, ואת הגדרותיו המדויקות של ה'בית'.

א. הצורך ב'בית'

מחלוקת הראשונים

בנר חנוכה התחדש דין מיוחד של 'הרואה', דהיינו, שגם מי שאינו מדליק בפועל נרות, אך רואה נרות של אחרים יכול לברך (בבבלי, שבת כג ע"א; והיינו, ברכת 'שעשה נסים', וביום הראשון גם 'שהחיינו'). התוספות בסוכה (מו ע"א, ד"ה הרואה) מבארים מדוע דין זה של 'הרואה' נתקן רק במצוות נר חנוכה:

הרואה נר של חנוכה צריך לברך – בשאר מצוות, כגון אלוכלב וסוכה, לא תקינו לברך לרואה, אלא גבי נר חנוכה משום חביבות הנס, וגם משום שיש כמה בני אדם שאין להם בתים ואין בידם לקיים המצוה. וטעם ראשון ניחא, דלא תיקשי ליה מזוזה...

מדברי התוספות עולה שבכדי לקיים מצוות נר חנוכה צריך 'בית'. אדם שאין לו בית אינו יכול לקיים מצוות נר חנוכה, כמו שאדם שאין לו בית אינו יכול לקיים מצוות מזוזה. מתירוך זה של התוספות עולה ההשוואה בין דין נר חנוכה לבין מזוזה, וכן קביעה ברורה שיש צורך בבית בנר חנוכה. התוספות אמנם מקשים, שלפי טעם זה היה צריך לתקן גם עבור מזוזה את ברכת 'הרואה', ולכן העדיפו את הטעם האחר.

האם התוספות בתירוצם דוחים את הקביעה שיש צורך בבית בנר חנוכה? דברי התוספות בתירוצם הראשון מתבססים על שתי הנחות: א. יש צורך בבית בנר חנוכה (כמו במזוזה). ב. במצווה שבה יש צורך בבית, תיקנו ברכת הרואה, כי יש אנשים שאין להם בתים ואין בידם לקיים המצוה.

תוספות מקשים ממצוות מזוזה, שבה יש דין בית ובכל זאת אין ברכת הרואה. ניתן להבין שתוספות, מכוח קושיה זו, דוחים את ההנחה הראשונה, ולדעתם, אין צורך בבית בנר חנוכה, אולם, ניתן להבין שתוספות משאירים את ההנחה הראשונה, ודוחים את ההנחה השנייה,

דהיינו, שלמרות שיש צורך בבית, הרי שאין בכך סיבה לתקן את ברכת הרואה. ואם כך, מפשט דברי התוספות נראה שיש צורך בבית עבור נר חנוכה, למרות שבנוגע למסקנה, קשה להכריע מן הדברים האם יש צורך בבית.

גם מרש"י במסכת שבת (כג ע"א ד"ה הרואה) משמע, שיש צורך בבית בנר חנוכה. רש"י מבאר את הצורך בתקנה של ברכת הרואה:

ומצאתי בשם רבינו יצחק בן יהודה, שאמר משם רבינו יעקב, דלא הוזקה ברכה זו אלא למי שלא הדליק בביתו עדיין או ליושב בספינה.

מדוע היושב בספינה איננו יכול להדליק נרות חנוכה בתוך הספינה? מבאר בשו"ת המהרש"ם (ח"ד סימן קמ"ו):

ומה שכתב רש"י ביושב בספינה, יש לומר שהיו אז ספינות פתוחות בלא כירוי והרוח מנשב ולא היה בגדר בית כלל.

כלומר, בשביל להדליק נרות חנוכה צריך 'בית'. ספינה פתוחה, איננה נחשבת כבית, ולכן אי אפשר להדליק בה נרות.

אך ניתן לדחות את הראיה מרש"י. ייתכן שהיושב בספינה איננו מדליק נרות, בגלל בעיה טכנית ולא בגלל בעיה הלכתית – משום שאין לו אפשרות טכנית להדליק נרות (רוח, סכנה) תיקנו עבורו את ברכת הרואה, על הנרות שרואה מן הבתים שמפליג לידם.¹

ה'פני יהושע' (שבת כא ע"ב, ד"ה בגמ' ת"ר) כתב אף הוא שנראה שאין מצוות נר חנוכה חובת הגוף, והסביר טעמו של דבר, שהעיקר בנר חנוכה הוא פרסומי ניסא בסמוך לרשות הרבים, ולכן עשו מצוות נר חנוכה כחובת הבית.

לעומת זאת, מדברי הר"ן (שבת, י ע"א באלפס, ד"ה אמר רב ששת אככניא) עולה לכאורה במפורש שהחיוב מוטל על האדם:

אורה, אף על פי שאין לו בית [חייב בנר חנוכה], דלא תימא דין נר חנוכה כדין מזוזה, דכל מי שאין לו בית פטור מן המזוזה.

מדבריו עולה, שחובת נר חנוכה היא חובת הגוף, ולכן אין להשוות נר חנוכה למזוזה, וגם מי שאין לו בית חייב בנר חנוכה (למרות שפטור ממצוות מזוזה).

גם מדברי ה'כלבו' (הלכות חנוכה, סימן מד) עולה שמצוות נר חנוכה היא חובת הגוף, ולכן אדם שיש לו שני בתים יברך רק על הדלקה אחת, כי מעיקר הדין היה צריך להדליק רק באחד, והוא מדליק בשניהם רק מפני החשד:

1. כך דחו ראייה זו בשו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סימן כט) ובשו"ת אז נדברו (חלק ו סימן עה).

[אדם שיש לו שני בתים] אם הם בשני בתים בשתי רוחות ואדם אחד דר בהם ונכנסין ויוצאין בשניהם צריך להדליק בשתיהם. אמנם אין צריך אלא ברכה אחת, כיון דקיימא לן דחובת גברא הוא אמרינן דשתייהן מצוה אחת, שאין החיוב אלא מפני החשד...

דאכסנאי אתא לאשמעינן, דהוה אמינא נר חנוכה חובת תרעא [פתח הבית] הוא כמו מזוזה, כיון שאמר שמצוה להניחה על פתח ביתו, ואמר שמי שיש לו פתח יהיה חייב ומי שאין לו יפטר, קא משמע לן דחייב. ולא דמי למזוזה, דמזוזה אפילו יש לו פתחים הרבה כולן חייבין ונר חנוכה בחד מינייהו סגי. וכן הדר בעליה פטור ממזוזה, וחייב בנר חנוכה... והבא בספינה או שהוא בבית גוים מדליק בברכות ומניחה על שלחנו.

הרמב"ם (הלכות חנוכה פ"ד ה"א) כותב: "מצוותה שיהיה כל בית ובית מדליק..." משמע מדבריו שהחובה היא על הבית (בניגוד ל'נר איש וביתו' שמוזכר בגמרא, שסובל פירושים שונים), וכך הבינו כמה מהאחרונים בדעתו. דבר זה תואם (אם כי הקשר אינו הכרחי) את שיטת הרמב"ם (שם, ה"ב) שאפילו למנהג המהדרין מן המהדרין רק בעל הבית מדליק נרות עבור כל בני הבית.

משמעות אחרת עולה בדברי הרמב"ם עצמו, בהלכות ברכות (פי"א ה"ב-ה"ג):

יש מצות עשה שאדם חייב להשתדל ולרדוף עד שיעשה אותה, כגון תפילין וסוכה ולולב ושופר, ואלו הן הנקראין 'חובה', לפי שאדם חייב על כל פנים לעשות. ויש מצוה שאינה חובה אלא דומין ל'רשות', כגון מזוזה ומעקה, שאין אדם חייב לשכון בבית החייב מזוזה כדי שיעשה מזוזה, אלא אם רצה לשכון כל ימיו באהל או בספינה ישב, וכן אינו חייב לבנות בית כדי לעשות מעקה. וכל מצות עשה שבין אדם למקום, בין מצוה שאינה חובה בין מצוה שהיא חובה, מברך עליה קודם לעשייתה.

וכן כל המצות שהן מדברי סופרים, בין מצוה שהיא חובה מדבריהם, כגון מקרא מגילה והדלקת נר בשבת והדלקת נר חנוכה, בין מצות שאינן חובה, כגון עירוב ונטילת ידים, מברך על הכל קודם לעשייתן...

הרמב"ם כותב שמברכים הן על המצוות שחייבים בהן, והן על המצוות שאינן חובה. בין המצוות שאינן חובה, הוא כולל את מצוות מזוזה ומעקה, ואילו בין מצוות החובה "שאדם חייב להשתדל ולרדוף עד שיעשה אותה" הוא כולל תפילין, שופר וכו' והדלקת נר חנוכה. מכאן עולה, שמצוות נר חנוכה אינה כמצוות מזוזה – בניגוד למזוזה שזו חובת הבית, מצוות נר חנוכה היא חובת האדם.

נראה, שיש לומר בדעת הרמב"ם (ואולי גם בביאור השיטות הקודמות) שמצוות נר חנוכה היא חובת גברא – חובת האדם, אלא שאחד מן התנאים לקיום המצווה הוא שהנרות יהיו בתוך בית. בית אינו הגורם המחייב, אלא חלק מתנאי המצווה. כמו תנאים אחרים במצווה, כגון הזמן – צריך להדליק נרות בשקיעה (או בצאת הכוכבים) וצריך שהנרות ידלקו חצי שעה וכד'. באופן דומה, הנרות צריכים להיות בתוך בית. החובה מוטלת על האדם, אלא שצריך להקפיד על זמן ההדלקה ועל מקום ההדלקה (בית; פתח לכיוון רשות הרבים).

אולי ניתן להציע הסבר אחר בדברי הרמב"ם. אין דין של בית, ו"מצוותה שיהיה כל בית" מתפרש כמצווה על בני הבית. דהיינו, חיוב נר חנוכה הוא על האדם, אלא שחיוב זה מוטל על כל בני הבית כיחידה אחת. לפי ההסבר הראשון 'בית' = מבנה. לפי ההסבר הנוכחי 'בית' = משפחה.

לפי זה, הרמב"ם אינו מתייחס כלל לצורך ב'בית'. אמנם, עדיין יש מקום לטעון, שאם החיוב הוא על בני הבית כיחידה אחת, הרי שיהיה צורך בבית בכדי לקיים את מצוות ההדלקה.

לסיכום, ראינו שלוש דעות בהבנת מצוות נר חנוכה:

- א. חובת גברא [פשט לשון הר"ן]; ואולי דעת הרמב"ם שזו "חובת משפחה".
- ב. חובת בית [פשט תוספות בסוכה; אפשרות ברש"י בשבת].
- ג. חובת האדם בבית – חובת גברא שצריך לקיימה בתוך בית [מסתבר ברמב"ם; אפשרי גם בשאר השיטות].

כמה השלכות למעשה נובעות מאפשרויות אלו:

- א. האם ניתן להדליק בשטח או שמא צריך מבנה?
לפי דעה א' ניתן להדליק בשטח, ואילו לפי דעה ב' ו-ג' צריך דווקא מבנה.
- ב. האם אדם הנמצא בטיול צריך לחפש בית כדי להדליק בו?
לפי דעה א' אין צורך, ועליו להדליק במקום בו הוא נמצא. לפי דעה ג' הוא צריך, כי מוטלת עליו חובה אישית, ואחד מתנאיה הוא שידליק בפתח בית. לפי דעה ב' יש להסתפק, האם הפטור בהיעדר בית תופס רק כשאינן לו בית כלל, או גם כשיש לו בית, אבל הוא אינו נמצא בו.

מלשון התוספות בסוכה שנוזכר למעלה: "שיש כמה בני אדם שאין להם בתים ואין בידם לקיים המצוה", ניתן להבין שהפטור הוא רק למי שאין לו בית. אבל יש לדחות, שאמנם גם מי שיש לו בית וכעת הוא בדרכים פטור מללכת לביתו ולהדליק, אבל בשבילו לא היה ראוי לתקן ברכה מיוחדת לרואה, משום שיכול היה לקיים את המצווה כתיקנה, ולכן התוספות מזכיר בטעם התקנה רק את אלו שאין להם בית כלל. לעומת זאת מרש"י הנ"ל, שכתב שתקנו ברכת הרואה משום היושב בספינה שאינו מדליק, וכביאור המהרש"ם הנ"ל שהוא פטור עקרונית כי אינו ב'בית', משתמע שגם מי שיש לו בית אבל אינו נמצא בביתו פטור.

דעת השולחן ערוך והרמ"א^א

ניתן לקשור את מחלוקת הראשונים שהובאה לעיל למחלוקת השולחן ערוך והרמ"א (סימן תרעא סעיף ב) בדין מהדרין מן המהדרין, האם רק בעל הבית מדליק, או שכל אחד מבני הבית. נראה להסביר את מחלוקתם, שהשולחן ערוך הבין שהדלקת נר חנוכה זו חובת בית, ולכן ניתן להדליק רק חנוכה אחת (כמו שיש רק מזוזה אחת בבית). הרמ"א לעומתו הבין שמצוות נר חנוכה היא חובת האדם, ולכן על כל אחד מבני הבית להדליק.

בדברי הרמ"א יש קושי גדול. מכיוון שהמצווה היסודית של נר חנוכה היא 'נר איש וביתו', ואחד מבני הבית מוציא את כולם ידי חובה, כיצד ייתכן שבמנהג ה'מהדרין' שאר בני הבית ידליקו אחר כך בברכה? בשו"ת ר' עקיבא איגר (תניינא, סימן י"ג) הדבר הוסבר: "כיוון דרצונו להיות מהמהדרים, כוונתו שלא לצאת בשל זה המדליק, וממילא מחויב מדינא". ביאור זה אפשרי, רק אם מצוות נר חנוכה היא חובת גברא, שהרי אם זו חובת בית, לא תועיל הכוונה, כי 'הבית' כבר יצא ידי חובה! (כמו שמזוזה אחת בפתח פוטר, גם אם אחד מבני הבית מתכוון לא לצאת ידי חובה).

אך הגרי"ז (הלכות חנוכה, פ"ד) ביאר את דעת הרמ"א באופן אחר. אמנם בני הבית יצאו ידי חובה, אך לדעת הרמ"א ניתן לברך גם על הידור מצווה, שהוא חלק נפרד מהמצווה, וניתן לקיימו גם לאחר שהושלמה המצווה. לפי זה ניתן לומר שהמצווה הבסיסית היא בחפצא, על הבית, ולאחר שהבית יצא ידי חובה, עדיין ישנה אפשרות של תוספת הידור, כדבר העומד בפני עצמו.

בדיונונו על שיטת השולחן ערוך ביארנו, שמצוות נר חנוכה היא חובת הבית. אפשר לדייק גם מפסיקתו (סימן תרעה סעיף ג) שיייתכן שקטן שהגיע לחינוך יכול להדליק נר חנוכה ולפטור בכך את בני הבית. לעומת זאת, בקריאת מגילה פסק השולחן ערוך (סימן תרפט סעיף ג) באופן החלטי שקטן אינו יכול להוציא ידי חובה. ניתן להסביר זאת כאמור, שבעוד קריאת המגילה מוטלת על כל אחד ואחד, לקרוא או לשמוע, הדלקת הנר מוטלת על הבית ככלל, וכך ביאר זאת בשו"ת חכם צבי (תוספות חדשים, סימן יג).²

אמנם, אין הכרח להבין את מחלוקת השולחן ערוך והרמ"א דווקא כך. כפי שראינו קודם בנייתו דעת הרמב"ם, ייתכן שחובת הדלקת נרות היא חובה משפחתית. מדברי הרמב"ם עולה שרק בעל הבית מדליק. גם השולחן ערוך הבין שרק בעל הבית מדליק (אמנם ביחס למספר הנרות נחלקו הרמב"ם והשולחן ערוך ואכמ"ל). ולאור זאת, אפשר שהשולחן ערוך סבור שרק בעל הבית מדליק, לא בגלל שיש צורך בבית, אלא בגלל שזו חובה משפחתית

א. בעריכת המאמר קיצרנו פרק זה, כי שאלה זו, האם החיוב בנר חנוכה הוא אישי או קיבוצי-משפחתי, ודעת השולחן ערוך והרמ"א בנושא זה, נדונה בפירוט מזוויות שונות במאמרים אחרים, בעיקר במאמרו של הרב יעקב אריאל 'אשה בנר חנוכה'. אנו מודים מאד לרב יוסף צבי רימון על הסכמתו לכך.

ב. ראה על כך במאמרו של הרב אהרן ליכטנשטיין 'קטן בנר חנוכה'.

(ובאופן עקרוני אולי אין צורך ב'בית' כמבנה). לעומת זאת, לפי הרמ"א המצווה מוטלת על כל יחיד ויחיד, וממילא כל אחד מדליק בפני עצמו (ואם כן, ייתכן שעל כל אחד יש חובה להדליק ב'מבנה').

לסיכום דעת השולחן ערוך והרמ"א: בפשטות, דעת השולחן ערוך היא שיש חובת בית, ולכן רק אחד מדליק, ואילו דעת הרמ"א היא שאין חובת בית אלא חובת האדם, ולכן כל אחד מדליק (ובלבד שלא יתכוון לצאת ידי חובה בהדלקת חבירו – ר' עקיבא איגר). אמנם, ייתכן לדחות הבנה זו: א. אולי גם לרמ"א החובה היא חובת בית, אך ניתן לברך על הידור מצווה גם לאחר קיום המצווה (על פי הגרי"ז). ב. אולי השולחן ערוך אינו מחייב 'בית' כמבנה אלא 'בית' כמשפחה, ולכן רק אחד מדליק (אך לא צריך מבנה); וכן אולי הרמ"א סבור שיש חובה של מבנה, אך החובה על כל יחיד הנמצא במבנה, ולכן כולם מדליקים בנפרד.

דעת אחרוני הפוסקים

בפוסקים האחרונים אין הכרעה מוסכמת בין דעות הראשונים שהובאו לעיל, אך כמה פוסקים מרכזיים החמירו כהסבר השלישי, על פיו ישנה חובה אישית על האדם, מחד גיסא, וחובתו לקיימה בבית דווקא, מאידך. לפיכך, אדם צריך לתזר אחר קיום המצווה גם כשנמצא מתוך לביתו, אבל צריך 'בית' עבור ההדלקה. כך היא דעת המהרש"ם,² הרב צבי פסח פרנק זצ"ל,³ הרב שלמה זלמן אוירבך זצ"ל,⁴ ויבדל"א הרב אלישיב שליט"א.⁵

אמנם יש כאלו שחלקו על קביעה זו.⁶ בשו"ת ציץ אליעזר (חלק טו סימן כט) פסק שמטיילים רשאים להדליק 'בשטח', וכן בשו"ת 'אז נדברו' (ח"ו סימן עה).⁷ דעת המשנה ברורה בעניין זה אינה ברורה.⁸

2. שו"ת מהרש"ם, חלק ד, סימן קמו.

3. 'מקראי קודש' לחנוכה, סימן יח. וראה שם בהערות הר"י כהן, 'הררי קדש', הערה 3, וסימן כה הערה 4, שהורה כך למעשה במלחמת יום הכיפורים, שחיילים לא ידליקו בשוחות.

4. במאמרו בקובץ 'בית אהרן וישראל', גליון סב (כסלו-טבת תשנ"ו), עמ' סא-סד.

5. מובא ב'שבת ומועד בצה"ל' מאת הרב אברהם אבידן, עמ' שלג: "שמעתי מהגאון רבי יוסף שלום אלישיב שליט"א שאין לברך על נר חנוכה אלא בבית, שיש לחוש לשיטת המהרש"ם". משמע שהסתפק בזה, והכריע כך מ"ספק ברכות להקל". אך הפוסקים הנ"ל נקטו כך כדבר ברור.

6. ערוך השלחן (סימן תרעז סוף סעיף ה) כתב שאף הנוסע בעגלה ידליק, ובפשטות נראה מדבריו שאין צורך בבית. אמנם, יש מקום לדון, שמא הוא סבור שגם עגלה נחשבת כבית, ועיין להלן בהגדרת בית.

7. "ומה ששמעתי שיש מסתפקים לומר שהדלקת נרות הוא קשור עם דין בית, אין לו שום בסיס... ואין מצוות נר חנוכה מחוקי תורה, אלא יסודה בפרסומי ניסא". לדעתו אדרבה, הדלקה באירוע ציבורי משום 'פרסומי ניסא' מותרת דווקא בחוץ, משום שכיכר העיר נחשבת למקום הקבוע לרבים, לעומת הדלקה חד פעמית של מסיבה.

8. בביאור הלכה סימן תרעה סעיף ג ד"ה אשה מדלקת, הסביר שר' זירא סמך על הדלקת אשתו, אף על פי שלעניין ברכת המזון "תבוא מארה לאדם שאשתו ובניו מברכין לו" (ברכות כ ע"ב), משום "שלא היה אז בביתו, ועיקר החיוב מונח על הבית". מאידך, בסימן תרעא סעיף-קטן נג כתב שמי שיש לו שני

ב. צורת ה'בית' וזיקת האדם אליו

צורת ה'בית'

מהו 'בית'? בכמה מצוות בתורה שנאמר בהן 'בית', נקבע לבית גודל מינימלי של ארבע על ארבע אמות (בבלי, סוכה ג ע"א). כך לגבי מצוות דאורייתא, כגון מזוזה, מעקה, חזרה מהמלחמה למי שבנה בית ולא חנכו, ועוד, וגם לגבי מצוות דרבנן, כגון עירוב (בגמרא שם).

לעומת זאת בנר חנוכה, גם לדעה שנדרש 'בית' במובן הפיסי, נראה שאין צורך בבית בגודל זה. כך הוכיח הרב שלמה זלמן אוירבך זצ"ל,⁹ הן מהיעדר אזכור הנושא בפוסקים, והן מדין אכסנאי, שבו יש הקלה בגדר ה'בית' מבחינת שייכותו של המדליק אליו. ובאר טעמו של דבר, על פי הגמרא בסוכה ג ע"ב, שמבחינה בין בית, בו נדרש גודל של ד' על ד' אמות, לבין סוכה, שבה לא נדרש גודל זה, משום שהיא 'דירת עראי'. ממילא אף לעניין נר חנוכה, שמצוותו שמונה ימים בלבד ומשך ההדלקה בכל יום הוא כחצי שעה בלבד, די בבית עראי, אפילו לדעת הסוברים שסוכה צריכה להיות כדירת קבע. ומכל מקום צידד שאם אין בגובה הבית עשרה טפחים, שהוא 'דירה סרוחה' (בבלי, סוכה ד ע"א), אינו ראוי להדלקת נר חנוכה.

אף המהרש"ם (בתשובתו הנ"ל), הגם שהבין בדעת רש"י שהיושב בספינה פטור עקרונית מהדלקת נרות משום שאינה 'בית', סובר שהנוסע נסיעה ארוכה ברכבת צריך להדליק בה:

מה שכתב רש"י ביושב בספינה, יש לומר שהיו אז ספינות פתוחות בלא קירו, והרוח מנשב, ולא היה בגדר בית כלל. ואף דהבאהן [רכבת] אינו עומד במקום אחד, ורכוב כמהלך, לא נמצא בשום מקום שיהיה צריך בית קבוע למה שמצותו בשביל פרסומי ניסא. כן נראה לעניות דעתי מסברא.

לפי זה נראה, שאוהל סיירים (גובהו כמטר, ורוחבו כשני מטרים) אינו נחשב כבית, כי אי אפשר לעשות בו תשמישי דירה וכדומה. אבל אוהל גדול יותר (כמו אוהל 11, שארכו ורחבו כמה מטרים וניתן לעמוד או ללכת בתוכו בקלות) נחשב כבית, ורצוי שיהיה סגור משלושה צדדים.¹⁰

זיקת המדליק אל הבית

הדיון בשאלה זו, מה טיב הקשר הנדרש בין הבית לבין האדם, אינו תלוי דווקא בדעה שצריך להדליק ב'בית'. גם לדעה הסוברת שאפשר להדליק במקום פתוח, או בספינה, יש לברר האם נדרשת זיקה מסויימת של האדם אל אותו מקום, או שדי בכך שזהו המקום שבו הוא נמצא בשעת ההדלקה.

בתים צריך להדליק בשניהם רק מפני החשד שלא הדליק כלל, וציון ב'שער הציון' שמקורו בכלבו, והכלבו (שהובא לעיל) נימק זאת במפורש בכך שזוהי חובת גברא ולא חובת הבית. ויתכן להסביר לשון הביאור הלכה הנ"ל, שיעקר החיוב הוא על המקום הקבוע יותר לשימוש של האדם, וכדלהלן, אך אין זה דין ב'בית' במובן של המבנה הפיזי.

9. במאמרו הנ"ל הערה 4.

10. ראה 'שבת ומועד בצה"ל', עמ' שלג.

מבואר בפוסקים, שאין אדם יוצא ידי חובתו בהדלקה בבית הכנסת, ואפילו שליח הציבור שמדליק צריך לשוב ולהדליק בברכה בביתו (רמ"א ומשנה ברורה בסימן תרעא סעיף ז, על פי תשובת הריב"ש סימן קיא).¹¹ דין זה מוכיח, שלא די בכך שיהיה 'בית', אלא נדרשת זיקה מסוימת של המדליק אל הבית, שבית זה הוא מקום מגוריו.¹²

מה טיבה של זיקה זו? המשנה ברורה (סימן תרעז סעיף-קטן יב) כתב, על פי כמה אחרונים, כגון הטורי-זהב (שם סעיף קטן ב), שצריך להדליק דווקא בביתו הקבוע, ולכן 'מי שסועד אצל חבירו באקראי ויש לו שם בית באותו העיר, צריך לילך לביתו להדליק שם נר חנוכה' (דבר זה מהווה לעתים בעיה כשהולכים להדליק נרות אצל קרובי משפחה וכדומה).

מאידך, מקל הביאור הלכה (שם ד"ה במקום שאוכל), על פי דברי ה'פרי חדש' שם, במי שנוסע לבית חמיו לכל ימי החנוכה:

אבל אם הולך הוא וכל אנשי ביתו לבית אביו או חמיו בקביעות על ח' ימי חנוכה דבר ברור הוא שכיון שסועד וישן שם כל ימי חנוכה, אף שביום אוכל אכילת עראי בביתו, שאינו מדליק אלא בבית שאוכל וישן שם בלילה...

דברי המשנה ברורה ניתן לראות את דעתו בשני הקצוות בשאלת הזמן – אירוח לשעות ספורות לעומת אירוח לכל ימי החג; לא מבואר מה קורה במצב הביניים, דהיינו שינת לילה אחד. אולם מן הפוסקים משמע שגם דבר כזה מאפשר הדלקה בברכה.¹³

לכן, למסקנה אמנם צריך בית, ושיהיה שלו, במובן של היותו מיועד לשימוש, אך די בבית שישן שם לילה אחד.¹⁴

11. דין זה אינו מוסכם, כי הכלבו (הלכות חנוכה, סימן מד) כתב: "ונהגו כל המקומות להדליק נר חנוכה בבית הכנסת להוציא מי שאינו בקי ושאינו זריז בזאת, גם כי הוא הידור המצוה ופרסום הנס וזכר למקדש". הטעם הראשון מוכיח שההדלקה אינה צריכה להיות בביתו של המדליק. ייתכן שהכלבו הולך לשיטתו לעיל שנר חנוכה הוא חובת גברא בלבד ולא חובת הבית, ולדעתו נובע מזה שגם אין צורך בזיקה כלשהי של המדליק לבית. אך הבית יוסף (אורח חיים, סימן תרעא) הביא את דבריו בסגנון שונה: "ומה שכתב [הטור] שמניחין נר חנוכה בבית הכנסת, נראה שתיקנו כן מפני האורחים שאין להם בית להדליק בו, וכמו שתיקנו קידוש בבית הכנסת משום אורחים דאכלו ושתו בבי כנישתא, וכן כתב הכל בו". ניתן להבין מדבריו שרק אלו שאוכלים בבית הכנסת, שזהו מקום מגוריהם הזמני, יוצאים ידי חובה. בהמשך הביא הבית יוסף את דעת הריב"ש, וזוהי הדעה המקובלת בפוסקים.

12. כך הוכיח רבי שלמה זלמן אורבך, בתחילת מאמרו הנ"ל, הערה 4.

13. ספר 'חובת הדר', הלכות חנוכה, פ"א סעיף יב, ובספרי הלכה נוספים. וכך מתבאר מלשון שו"ת מהרש"ם חלק ד סימן קמו, בעניין הנוסע ברכבת: "מי ששילם בעד כל הלילה הוי כשכר לו בית דירה לאכול ולישן שם וחייב בנר חנוכה".

14. בדרך כלל אין צורך להיות ליד הנרות לאחר ההדלקה. אמנם, במקרה של אורח, סבור הרב שלמה זלמן אורבך זצ"ל (בסוף מאמרו הנ"ל) שהוא צריך להישאר עד סוף ההדלקה, כי אם עוזב קודם, הרי שאיבד את זיקתו לבית זה, וכאילו כיבה את הנרות בתוך זמן ההדלקה. אמנם, מסתבר שאם חוזר אחר כך לבית זה ורק עוזב לכמה שעות, לא יהיה צורך בכך, כי הבית עדיין מוגדר כביתו. כמו כן, חידוש זה של הגר"ש לא מוזכר בפוסקים, וייתכן שלדעתם, כיוון שהתחייב במקום זה, די בכך שידליק את הנרות שם, ויקיים את הפרסום לבני המקום שבו התחייב בהדלקה (ולכן אין זה נכמבה את הנרות, כי הוא התחייב לפרסם את הנס במקום זה, והפרסום ממשיך גם לאחר שהוא עוזב את המקום).

ג. כשאין בית

כאשר לחייל או למטייל אין בית, יבקש מהוריו שיוציאו אותו ידי חובה בהדלקת הנרות, מכיוון שמעיקר הדין 'נר איש וביתו' כולל את כל בני הבית. לגבי בעל ואשה נאמר בגמרא (שבת כג ע"א, בדין אכסנאי) שאפילו כאשר הבעל מחוץ לבית יכול הוא לסמוך על הדלקת אשתו, ומכאן למדו הפוסקים אף לגבי שאר בני הבית, כדברי 'מחזור ויטרי', סימן רלח: "ואם הוא במקום אחר, כגון הבאים ללמוד חוץ לביתם או אורח, אין צריך ליתן בנר אם יודע שאשתו או אביו ואמו¹⁵ מדליקין במקומן" (וראה: שו"ת יחוה דעת, ח"ו סימן מג). במקרה זה, אם אחר כך יזדמן לו בית מתאים להדלקה, ידליק בברכה (אם הוא אשכנזי).¹⁶ אמנם כל זה לפי הסבר הגרי"ז לעיל, אולם, לפי דעת ר' עקיבא איגר יוכל להדליק בברכה רק אם יתכוון שלא לצאת ידי חובה בהדלקת הוריו או אם ידליק לפניהם.¹⁷

הדלקה של פרסומי ניסא: מנהג ישראל להדליק נרות בבית הכנסת בברכה, משום 'פרסומי ניסא', למרות שאין יוצאים בהם ידי חובה (שולחן ערוך, סימן תרעא, סעיף ז). האם ניתן להדליק באופן זה גם בשטח (או במסיבות באולמות וכיוצא בהן)?

לדעת פוסקים רבים, מכיוון שהדבר הוא מנהג, והוא מחודש,¹⁸ יש להעמידו על מתכונתו המצומצמת, בבית הכנסת דווקא, ולכן אין לברך על הדלקה במקום אחר.¹⁹ אך יש פוסקים המתירים הדלקה כזו, אם היא בחוץ,²⁰ וכך נוהגים בהדלקות חב"ד. ועדיף שיתפללו שם

15. אמנם מדברי המ"ב (סימן תרעא, סעיף-קטן ח) עולה שרק אם הבן סמוך על שולחן אביו יוצא בהדלקתו, אבל מסתבר שגם חייל נחשב כסמוך על שולחן אביו, ולמרות שיש לו משכורת מסוימת, הרי שעיקר תזונתו וביגודו הם מאביו, ולשם הוא חוזר בכל זמן שיכול. ואף אם יש להסתפק שמא חייל אינו נחשב סמוך אצל אביו, הרי שממה נפשך אין לו מה להפסיד בכך שיקבש מהם להדליק, ואם יוכל להדליק בעצמו, ממילא ידליק בעצמו כפי שכתבנו להלן.

16. כמובן שלכתחילה עדיפה הדלקה שלו, ומצווה בו יותר מבשלוחו, ובפרט לאשכנזים שנוהגים תמיד שכל אחד מבני הבית מדליק כדי להיות מהדרין מן המהדרין.

17. המשנה ברורה (סימן תרעז, סימן-קטן טז) הורה ביחס להדלקה של אשתו, שאם האיש מחוץ לביתו – ידליק לפניו. המשנה ברורה לשיטתו, שבעל ואישה נחשבים כגוף אחד, ולכן בעל הנמצא מחוץ לביתו יכול להדליק רק אם הוא מדליק לפניו. ברם, כאשר מדובר בבן אצל הוריו, הרי שלאשכנזים, ממילא מדליק הבן גם כאשר אביו הדליק (וגם כשנמצאים ביחד), ולכן גם במקרה שלנו יכול להדליק. אמנם, לספרדים שבעל הבית מדליק בשביל כולם, נחלקו אחרונים האם חייל, או בן ישיבה הגר בפנימיה, רשאי להדליק מחוץ לביתו, גם אם מדליק לפניהם. ודעת הרב עובדיה יוסף שליט"א (שו"ת יחוה דעת ח"ו סימן מג) שאינו יכול להדליק בנוסף להדלקת הוריו גם כשאינו בביתו.

18. הן מבחינת מקורו, שאינו מוזכר בגמרא, והן מבחינה עקרונית, שמדליקים בברכה גם בהיעדר התנאים לחייב הדלקה.

19. כך דעתו של רבי שלמה זלמן אוירבך זצ"ל, כפי שהובא בשו"ת אז נדברו ח"ו סימן עה; הרב וואזנר, הובאו דבריו בספר 'מצוות נר איש וביתו' פרק ב הערה מב; שו"ת מנחת יצחק ח"ו סימן סה אות ג.

20. שו"ת אז נדברו ח"ו סימן עה.

תפילה אחת, כדי להחשיב את המקום כעין בית כנסת.²¹ יש יותר מקום להקל ולברך, כאשר מדובר באנשים שלא הדליקו כלל נרות חנוכה, ואם כן, יש לצרף את הדעה שאין צורך בבית עבור ההדלקה.

לכן, כאשר אין בית, כדאי לעשות הדלקה אחת משום 'פרסומי ניסא', אך לא ברור אם לברך עליה.

ד. סיכום ההלכה למעשה

צריך לחשוש ולברך על הדלקת נרות רק בבית (מבנה או אוהל שראוי לתשמישי דירה, כמו אוהל 11). לכן, אין להדליק נרות בשטח. בבית שבו מדליקים צריך לישון לילה, לכן אין להדליק כשמתארח במקום מסוים באקראי. כאשר לחדר האוכל יש דין של 'בית' ניתן להדליק שם.

אם אינו יכול להדליק, יבקש מהוריו (ואם הוא נשוי – מאשתו) שידליקו עבורו. אם יצליח להדליק במקום שבו נמצא – ידליק בעצמו (ולכתחילה יתכוון במקרה זה שלא לצאת בהדלקת הוריו, או ידליק לפני הזמן שהם מדליקים).

גם כאשר אין מדליקים, רצוי לערוך הדלקה אחת בחוץ מדין 'פרסומי ניסא'. יש ספק אם לברך במקרה זה. יש יותר מקום להקל אם יתפללו שם תפילה אחת, ובמיוחד כאשר האנשים לא הדליקו נרות אחרים.

ניתן ללמוד עיקרון מחשבתי חשוב מהנושא שלנו. מדוע צריך 'בית' עבור הדלקת נרות חנוכה?

מהות הדלקת נר חנוכה היא להפיץ את דבר הנס, ולהפיץ את האור הרוחני שעמד מאחורי הנס, לאנשים הנמצאים בחוץ. בכדי להפיץ את אור התורה, צריך ראשית כל להפיץ את האור בתוך עצמנו! צריך קודם כל לבנות את הבית, לבנות את היסודות שלנו. רק בית בנוי, יכול להשפיע כלפי חוץ. לכן, נדרשת הדלקה בבית דווקא.

בחנוכה, צריכים אנו לעסוק בהפצת האור החוצה, אך באותה עת, לזכור לחזק כל הזמן את האור שבתוכנו, ואת לימוד התורה שלנו.

21. ש"ת יביע אומר ח"ז אורח חיים סימן נז אות ו.